

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL1055 Hakas Türkçesi I Ders Notu: 6. Ders “Hakas Türkçesinin Ünsüz Sesleri”,
Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Hakas Türkçesinin Ünsüz Sesleri

Çift Dudak Sesleri:

/p/ ünsüzü

Ötümsüz ve patlamalı bir çift dudak ünsüzü olan /p/ ünsüzü Hakas Türkçesinde güçlü bir kas gerilimi eşliğinde alt dudağın üst dudak ile birleşmesi ve ayrılması ile oluşur. Dudakların ayrılması sırasında güçlü bir şekilde dışarı çıkan hava akımı güçlü, ötümsüz ve patlamalı olarak algılanan gürültüyü yaratır. Genel olarak Hakas Türkçesindeki /p/ ile Türkiye Türkçesindeki /p/ sesinin çıkarılışında bir fark yoktur. Hakas Türkçesinde kelime başında, kelime içinde ötümsüz ünsüzlerin komşuluğunda ve kelime sonunda bulunur: пу [pu] “bu”, пöлік [pölik] “bölük, bölüm”, пүр [pür] “yaprak”, पुलут [pulut] “bulut”, пай [pay] “zengin”, пала [pala] “çocuk”, палых [pa:lɯx] “balık”, ипчи [ipçi] “kadın”, апсах [apsax] “ihtiyar erkek, dede”, хыпты [xıptı] “makas”, öкпе [ökpe] “akciğer”, көп [kör] “çok”, кип [kip] “giysi”, чип [çip] “ip” vb.

/b/ ünsüzü

Ötümlü ve patlamalı bir çift dudak ünsüzü olan /b/’nin çıkarılışı /p/ ile aynıdır. Sadece /b/’nin çıkarılışında ses telleri de çalışır. Hakas Türkçesinde sadece kelime içinde ve çok az örnekte kelime sonunda bulunur: табығ [tabığ] “seçim”, табыс [tabıs] “ses”, чабыс [ça:bıs] “alçak”, хыбын “kıvılcım”, сыбырағ [sıbırağ] “fısıltı”, сүбрек [sübrek] “bez”, табрах [tabrax] “çabuk”, тобрах [tobraх] “toprak”, сайба [sayba] “yık!”, салбых [salbıx] “su birikintisi”, кірбік [kırbık] “kırpık”, ілбік [ilbık] “ilmik, askı”, өлбес [ölbes] “ebedî”, тырбос [tırbo:s] “tırmık”, тылбырос [tilbıro:s] “geveze”, vb. Kelime sonunda /b/ ünsüzüne sadece иб [ib] “ev”, саб [sab] “ün” kelimelerinde rastlanır.

/m/ ünsüzü

Genizsil ve ötümlü bir çift dudak ünsüzü olan /m/’nin çıkarılışının Türkiye Türkçesindeki /m/’den farkı yoktur. Güçlü bir kas gerilimi eşliğinde alt dudağın üst dudak ile birleşmesi ve ayrılmasıyla oluşur. Diğer çift dudak sesleri olan /b/ ve /p/’den farklı olarak /m/ sesi inik yumuşak damak ile çıkarılır ve ağız kapalı halde iken hava geniz boşluğundan geçer. Hakas Türkçesinde /m/ ünsüzü nadiren kelime başında, daha çok kelime içinde, iki ünlü arasında, ötümlü ve ötümsüz

ünsüzlerin komşuluğunda ve de kelime sonunda bulunur: муң [muñ] “bin”, мии [mi:] “beyin”, мин [min] “ben (şahıs zamiri)”, мончых [monçıx] “boncuk”, мүүс [mü:s] “boynuz”, күмүс [kümüs] “gümüş”, тими́р [ti:mır] “demir”, киме [kime] “kayıк”, хымысха [xımısxa] “karınca”, тамах [tamaх] “boğaz”, нымзах [nımzah] “yumuşak”, хамчы [хамсы] “kamçı”, наңмыр [nañmır] “yağmur”, оймах [oymaх] “çukur”, им [im] “ilaç”, хам [хам] “kam, şaman”, чарым [ça:rım] “yarım”, алым [a:lım] “borç” vb.

Dişeti Ünsüzleri

/t/ ünsüzü

Ötümsüz ve patlamalı bir dişeti ünsüzü olan /t/ sesinin çıkarılışında Hakas Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde pek büyük fark yoktur. Bu sesin kelime başında çıkarılışında dilin ucu üst kesici dişlere ve diş etlerine dayanır. Dilin orta kısmı ise, aşağı inik durumdadır. Dilin yan kısımları ise, sert damağa tam olarak bastırılmış durumdadır. Gergin durumda olan damaktan çekilmesi sırasında güçlü bir hava akımı dışarı çıkar ve güçlü ve patlamalı /t/ sesi ortaya çıkar.

/t/ ünsüzü Hakas Türkçesinde kelime başında, kelime içinde nadiren iki ünlü arasında, daha çok sonantların ve ötümsüz ünsüzlerin komşuluğunda ve kelime sonunda bulunur: тус [tus] “zaman”, тас [tas] “taş”, тіл [tıl] “dil”, теер [te:r] “deri”, тын [tın] “nefes”, “ruh”, тими́р [ti:mır] “demir”, тоғыс [to:ğıs] “dokuz”, “iş”, тырҕах [tırğaх] “tırnak”, үте [üte] “del!”, читіре [çitire] “kadar”, kiteg [kiteg] “takip”, читон [çiton] “yetmiş”, частых [çastıx] “yastık”, хыпты [хıptı] “makas”, алты [altı] “altı”, алтын [altın] “altın”, өрте́к [örtek] “ördek”, істеніс [istenıs] “emek”, ат [at] “at”, “isim”, от [ot] “ot”, “ateş”, пулут [pulut] “bulut”, сүт [süt] “süt” vb.

/d/ ünsüzü

Ötümlü ve patlamalı bir dişeti ünsüzü olan /d/ sesinin çıkarılışının ses tellerinin de katılımı dışında /t/ ünsüzünden farkı yoktur ve Hakas Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde çıkarılışı aynıdır. Kelime içinde iki ünlü arasında ve sonant ve ötümlü ünsüzlerin komşuluğunda bulunur. Kelime başı ve sonunda rastlanmaz: öдік [ödık] “ayakkabı”, öдіс [ödıs] “ödünç”, одың [odıñ] “odun”, тадығ [tadığ] “lezzet”, кіндік [kındık] “göbek”, алдағ [aldağ] “ikna”, салда [salda] “saban”, андағ [andağ] “öyle”, индіркі [ındırkı] “aşağı”, ілдіргес [ıldırғес] “kanca”, түңдере [tüñdere] “baş aşağı, ters, yüzükoyun”, vb.

/n/ ünsüzü

Genizsil ve ötümlü bir dişeti ünsüzü olan /n/’nin çıkarılışının Türkiye Türkçesindeki /n/ sesinden farkı yoktur. Bu ünsüzün çıkarılışında dilin ucu üst kesici dişlere ve diş etlerine dayanır. Dilin orta kısmı ise, aşağı inik durumdadır. Dilin yan kısımları da sert damağa tam olarak bastırılır. Gergin durumda olan dilin damaktan çekilmesi sırasında bir hava akımı geniz boşluğundan geçer ve /n/ sesi

ortaya çıkar. Bu ses nadiren kelime başında, daha çok kelime içinde iki ünlü arasında ve ötümlü ünsüzlerin komşuluğunda ve kelime sonunda bulunur: наа [na:] “yeni”, НИМЕ [nime] “ne, şey”, НАҢМЫР [nañmır] “yağmur”, НЫМЫРХА [nımırxa] “yumurta”, НЫМЗАХ [nımzax] “yumuşak”, ХЫНЫҒ [xınığ] “ilginç”, ТЫНАҒ [tınağ] “dinlenme; emeklilik”, İНЕК [ĩnek] “inek”, КИНЕК [sakat], КӨНЕК [könek] “kova”, КИНЧЕ [kinçe] “zincir”, КІНДІК [kĩndik] “göbek”, МОНЧЫХ [monçıx] “boncuk”, ХОНЧЫХ [xonçıx] “komşu”, ХАРЫНДАС [xarındas] “kardeş”, УН [un] “un”, ОН [on] “on”, КҮН [kүн] “gün; güneş”, АЛТЫН [altın] “altın”, ИРТЕН [irten] “sabah”, ЧАҒЫН [çağın] “yakın” vb.

/s/ ünsüzü

Ötümsüz ve sızıcı dişeti ünsüzü olan /s/ sesinin Türkiye Türkçesindeki /s/ ünsüzünden farkı yoktur. Bu sesin çıkarılmasında dilin ucu alt ön dişlerdedir. Ses yarığından çıkan havanın sürtünmesiyle oluşan gürültü ile /s/ sesi oluşur. Hakas Türkçesinde /s/ ünsüzü kelime başında, kelime içinde hece sınırlarında selenli ünsüzler ve ötümsüz ünsüzlerin komşuluğunda ve kelime sonunda bulunur: САҒЫС [sa:ğıs] “düşünce”, САРЫҒ [sa:rığ] “sarı”, СӨС [sös] “söz”, ЧАСТЫХ [çastıx] “yastık”, ХЫСХА [xısxa] “kısa”, ПАСХА [pasxa] “başka”, ЧИСТЕ [çiste] “enişte”, КҮСКҮ [kүskү] “sonbahar”, ПОРСЫХ [porsıx] “porsuk”, ХЫМЫСХА [xımısxa] “karınca”, АХСАХ [axsax] “sakat”, ПАС [pas] “baş”, ХЫС [xıs] “kız”, ЧҮС [çüs] “yüz (sayı, çehre)”, КҮМҮС [kүmүс] “gümüş”.

/z/ ünsüzü

Ötümlü ve sızıcı dişeti ünsüzü olan /z/ sesinin Türkiye Türkçesindeki /z/ ünsüzünden farkı yoktur. Bu sesin çıkarılışı /s/’de olduğu gibidir. Sadece bu sesin çıkarılmasında ses telleri de çalışır. Hakas Türkçesinde /z/ ünsüzü sadece kelime içinde iki ünlü arasında hece sınırlarında selenli ünsüzlerin komşuluğunda bulunur: ХЫЗЫЛ [xızıl] “kızıl, kırmızı”, УЗАХ [uzax] “uzak”, İZİҒ [izıg] “sıcak”, КІZİ [kızı] “kişi”, ТІZİK [tizik] “delik”, ТӨZЕК [tözek] “döşek”, НЫМЗАХ [nımzax] “yumuşak”, ТУМЗУХ [tumzux] “burun”, МАҢЗЫРАС [mañzıras] “acele etme”, ПЫЗЛАХ [pızlax] “bir tür peynir” vb.

Dişeti-damak ünsüzleri

/r/

Ötümlü ve titremeli dişeti-damak ünsüzü /r/ Hakas Türkçesinde dişetlerinin yukarısında, sert damağa doğru hafif kıvrık ve gergin durumda olan dilin, ucu ile dişetleri arasında bir yarık oluşturması, bu yarıktan hava akımının geçmesi ve dilin ucunda 3-4 kez kadar titreme hareketi oluşması ile çıkarılır. Hakas Türkçesindeki /r/ Türkiye Türkçesindeki /r/ sesine göre eklemleme noktasının daha üstte oluşu ve çok vuruşlu oluşu ile ayrılır. Hakas Türkçesinde /r/ ünsüzü kelime içinde iki ünlü arasında, ötümlü ve ötümsüz ünsüzlerin komşuluğunda ve kelime sonunda bulunur: ТИРЕҢ [tireñ] “derin”, ХАРА [xara] “kara, siyah”, САРЫҒ

[sa:rıĝ] “sarı”, харындас [xa:rındas] “kardeş”, арға [arĝa] “arka, sırt”, чибіргі [çibirĝi] “yirmi”, киртіс [kirtıs] “inanç”, иртен [irten] “sabah”, үгре [ügre] “çorba”, төрт [tört] “dört”, хурт [xurt] “kurt(böcek), böcek”, пүүр [pü:r] “kurt (yabanî hayvan)”, тар [tar] “dar”, тимір [ti:mır] “demir”, изер [izer] “eyer”, наңмыр [nañmır] “yağmur” vb.

/ç/ ünsüzü

Ötümsüz ve yarı kapantılı dişeti damak ünsüzü olan /ç/ sesinin çıkarılışında dilin ön kısmı yukarı kalkar ve gürültünün oluşturulduğu uzun bir yarık oluşturarak sert damağa yaklaşır. Bu ses iki odaklıdır. İkinci odak noktası dilin orta kısmıdır. Dil damağa doğru yaklaşır, ancak tam olarak damağa kapanmaz. Bu yüzden çoğu zaman /ç/ ile /ş/ arasında bir ses duyulur. Sagaylarda bu sesin çıkarılışında dilin ön tarafı damağa ve dişetlerine doğru yaklaşır, kapanır ve keskin bir şekilde tekrar açılır. Her durumda dilin ucu ön dişlere doğru düşük konumdadır. Hakas Türkçesinde /ç/ ünsüzü kelime başında, kelime içinde iki ünlü arasında, ötümsüz ünsüzlerin komşuluğunda bulunur: чат [çat] “yat!”, читі [çiti] “yedi”, чалғыс [çalĝıs] “tek”, чи [çi] “ye!”, чахсы [çaxsı] “iyi”, чылан [çılan] “yılan”, чайғы [çayĝı] “yaz”, часхы [çasxı] “bahar”, кичіг [kiçiĝ] “geçit”, кичіг [kiçiĝ] “küçük”, пычак [pıçax] “bıçak”, уча [uça] “sırt”, ачырҕастыҕ [açırĝastıĝ] “üzücü, acıklı”, ахча [axça] “para”, ипчи [ipçi] “kadın”.

/ş/ ünsüzü

Ötümsüz ve sızıcı dişeti-damak ünsüzü olan /ş/ sesinin Türkiye Türkçesindeki /ş/ ünsüzünden farkı yoktur. Bu sesin çıkarılmasında dilin ucu sert damağın önüne doğru bulunur. Ses yarığından çıkan havanın sürtünmesiyle oluşan gürültü ile /ş/ sesi oluşur. Hakas Türkçesinde /ş/ ünsüzü sadece Каç, Кızıl, Şor gibi bu sesi bulunduran ağızlardan geçen kelimeler ile ses takliti kelimelerde bulunur: тышлирҕа [tışlırĝa] “gıcırdamak”, тошпайарҕа [toşpayarĝa] “şişmek”, шыбдыраш [şıbdıraş] “şırıltı” vb.

/c/ ünsüzü

Ötümlü ve yarı kapantılı dişeti damak ünsüzü olan /c/ sesinin çıkarılışının /ç/’den tek farkı ses tellerinin de çalışmasıdır. Bu ses Hakas Türkçesinde kelime içinde iki ünlü arasında ve hece sınırlarında ötümlü ünsüzlerin komşuluğunda bulunur: іче [ice] “anne”, кичее [kice:] “dün”, эчек [ecek] “topuk (ayağın bölümü)”, хамчы [хамси] “kamçı”, мончых [monçix] “boncuk”, хончых [хонçix] “komşu”, иримчик [irımçik] “örümcek”, үгренчи [ügrençi] “öğrenci”, ілчирбе [ilçirbe] “zincir”, алчаас [alca:s] “yanlış”, күрчек [kürcek] “kürek”, тарынчак [tarıncax] “kılgın, öfkeli” vb.

Dişeti –Dişeti-Damak Ünsüzü

/l/ ünsüzü

Ötümlü dil ucu ünsüzü olan /l/ sesinin Türkiye Türkçesindeki /l/ ünsüzünden farkı yoktur. /l/'nin çıkarılışında dilin ucu üst dişlere veya dişetlerine dayanır. Ortası ise, aşağı inik durumdadır ve sert damağa dokunmaz. Bunun sonucunda hava akımı kendine has bir ses çıkararak yanlardan geçer. Bu yüzden de bu ses yan ünsüz olarak nitelendirilmiştir. Bu sesin dilin ucunun dişlere dayanması ile çıkarılan ve ön sıradan ünlüler ile kullanılan ince /l/ ile dil ucunun dişetlerine çıkarılması ile çıkarılan arka sıradan ünlüler ile birlikte kullanılan kalın /l/ olmak üzere iki türü olmakla birlikte bunun fonolojik bir anlamı yoktur. Hakas Türkçesinde /l/ ünsüzü sadece kelime içinde iki ünlü arasında ve hece sınırlarında ötümlü ya da ötümsüz ünsüzler komşuluğunda ve de kelime sonunda bulunur: килін [kilin] “gelin”, сіліг [silig] “güzel”, öліг [ölüg] “ölü”, पुलут [pulut], алтын [altın], түлгү [tülgü] “tilki”, илгек [ilgek] “elek”, саблығ [sablığ] “ünlü”, аал [a:l] “köy”, чыл [çıl] “yıl”, тил [til] “dil”, көл [köl] “göl”.

Damak ünsüzü

/y/

Ötümlü ve sızıcı bir dil ortası ve damak ünsüzü olan /y/ ünsüzünün çıkarılışı Türkiye Türkçesindeki /y/ ünsüzünden farklı değildir. Bu sesin çıkarılışında dilin orta kısmı yukarı doğru kalkar, sert damağa yakınlaşır, fakat dokunmaz. Dilin ucu aşağı inik durumdadır ve alt ön dişlere ve dişetlerine dokunur. Böylece birinci büyük ve ikinci küçük azı diş seviyesinde bir yarık oluşturulmuş olur. Dilin ucu aşağı inik olduğundan yarığın ön kısmı daha geniştir. Kelime ya da hece sonunda yarı ünlü olan bu ses ait olduğu hecenin ünlüsü ile çatışır ve ilk ünlünün yarım uzunluğa sahip olduğu bir diftong ortaya çıkar. Hakas Türkçesinde bu ünsüz kelime içinde iki ünlü arasında ve hece sınırlarında ötümlü ünsüzler ve selenli ünsüzler komşuluğunda ve de kelime sonunda bulunur: ойын [o:yın] “oyun”, аһах [ayax] “kâse”, уһа [uya] “yuva”, оймах [oymax] “çukur”, пуғдай [puğday] “buğday”, ай [ay] “ay”, пай [pay] “zengin”, той [toy] “düğün”.

Art damak ünsüzleri /k/, /g/

/k/ ünsüzü

Ötümsüz ve patlamalı bir art damak ünsüzü olan /k/ sesinin çıkarılışında dilin arka kısmı sert damağa tam olarak dokundurulur ve böylece bir kapantı oluşur. Dil, ikinci büyük azı diş seviyesinde damağa dokunmaktadır. Hakas Türkçesinde sadece ön sıradan ünlülerle kullanılan /k/ ünsüzü, Türkiye Türkçesindeki ince sıradan ünlülerle birlikte kullanılan /k/ ünsüzünden farklıdır. Türkiye Türkçesinde ön sıradan ünlülerle birlikte kullanılan /k/ ünsüzünün çıkarılışında dilin ön sırtı

sert damağa değer. Bu bakımdan Hakas Türkçesinde ön sıradan ünlülerle birlikte kullanılan art damak /k/ ünsüzünün çıkarılışı Türkiye Türkçesinde arka sıradan ünlülerle birlikte kullanılan art damak /k/ ünsüzünün çıkarılışı ile aynıdır. Her ikisinde de dilin arka sırtı sert damağa dokunur.

Hakas Türkçesinde /k/ ünsüzü sadece ön sıradan ünlülerin bulunduğu kelimelerde, kelime başında, kelime içinde nadiren iki ünlü arasında, daha çok sonantlar ve ötümsüz ünsüzlerin komşuluğunda, kelime sonunda bulunur: күн [kün] “gün, güneş”, көп [kör] “çok”, кичиг [kiçig] “küçük”, күс [küs] “sonbahar”, икис [ikis] “ikiz”, өкис [ökis] “öksüz”, түкүрик [tükürig] “tükürük”, өкпе [ökpe] “akciğer”, пиктиг [piktig] “kapalı, kilitli”, іскер [isker] “doğu”, сүркү [sürkü] “merhem”, сөклес [sökles] “küfür”, тискер [tisker] “ters”, төкпес [tökpes] “kütük”, түк [tük] “yün”, пик [pik] “sağlam”, инек [inek] “inek”, пөзик [pözik] “yüksek”, тизик [tizik] “delik” vb.

/g/ ünsüzü

Ötümlü ve patlamalı bir art damak ünsüzü olan /g/ sesinin çıkarılışı /k/ ile aynıdır. Sadece /g/’nin çıkarılışında ses telleri de çalışır. Hakas Türkçesinde bu ses sadece ön sıradan ünlülerle birlikte bulunur. Art damak /g/ ünsüzü Türkiye Türkçesindeki ön sıradan ünlülerle bir arada kullanılan /g/ ünsüzünden farklıdır. Türkiye Türkçesinde ön sıradan ünlülerle birlikte kullanılan /k/ ünsüzünün çıkarılışında dilin ön sırtı sert damağa değer. Bu bakımdan Hakas Türkçesinde ön sıradan ünlülerle birlikte kullanılan art damak /g/ ünsüzünün çıkarılışı Türkiye Türkçesinde arka sıradan ünlülerle birlikte kullanılan art damak /g/ ünsüzünün çıkarılışı ile aynıdır. Her ikisinde de dilin arka sırtı sert damağa dokunur. Hakas Türkçesinde /g/ ünsüzü sadece ön sıradan ünlülerin bulunduğu kelimelerde, kelime içinde nadiren iki ünlü arasında, daha çok sonantlar ve ötümlü ünsüzlerin komşuluğunda ve kelime sonunda bulunur: сигіс [sigis] “sekiz”, игір [igir] “eğri”, илгек [ilgek] “elek”, иргек [irgek] “erkek”, “başparmak”, илег [ileg] “eziyet, azap”, иліг [ilig] “elli” vb.

Küçükdil ünsüzleri /x/, /ğ/, /ñ/

/x/ ünsüzü

Ötümsüz ve sızıcı bir küçükdil ünsüzü olan /x/ sesi, Hakas Türkçesinde sadece arka sıradan ünlülerle birlikte kullanılır. Bu sesin çıkarılışında küçükdil ile birlikte yumuşak damak aşağı doğru iner ve dilin arka kısmına hava akımı ile birlikte gürültünün oluşturulduğu dar bir yarık oluşturarak yaklaşır. Bu sesin söylenişinde dil oldukça geriye itik bir durumdadır. Dilin ön ve orta kısmı ise, aşağı iniktir. Sesin çıkarılması sırasında küçükdil ile yumuşak damak burun boşluğu kanalını kapatır ve aşağı inerek gürültünün oluşacağı yarığı teşkil eder. Bu ses kelime başında, kelime içinde nadiren iki ünlü arasında, daha çok ötümsüz ünsüzlerin komşuluğunda ve kelime sonunda bulunur: хара [xara] “kara”, хозан [hozan] “tavşan”, хыс [xıs] “kız”, таха [taxa] “topuk”, ахча [axça] “para”, чыхсы

[çaxsı] “iyi”, хысха [xısxa] “kısa”, пасха [pasxa] “başka”, осхас [osxas] “gibi”, азах [azax] “ayak”, айах [ayaх] “kâse”, ырах [ıрах] “uzak”, палых [pa:lıх] “balık” vb.

/ğ/ ünsüzü

Ötümlü ve sızıcı bir küçükdil ünsüzü olan /ğ/ sesi, Hakas Türkçesinde sadece arka sıradan ünlülerle birlikte kullanılır. Bu sesin çıkarılışının /x/ ünsüzünün çıkarılışından farkı sadece ses tellerinin de çalışmasıdır. Bu ünsüz kelime içinde iki ünlü arasında, ötümlü ve selenli ünsüzlerin komşuluğunda ve kelime sonunda bulunur: сағыс [sa:ğıs] “düşünce”, чағын [ça:ğın] “yakın”, тоғыс [to:ğıs] “iş; dokuz”, ағырыҕ [a:ğırığ] “hastalık”, пуҕдай [puğday] “buğday”, тоҕлах [toğlah] “yuvarlak”, садыҕчы [sa:dığcı] “satıcı, tüccar”, арҕа [arğa] “arka, sırt”, торҕы [torğı] “ipekli kumaş”, алҕыс [alğıs] “hayır duası; teşekkür”, таҕ [tağ] “dağ”, суҕ [suğ] “su, nehir”, садыҕ [sa:dığ] “ticaret”, арыҕ [arığ] “temiz”, чазаҕ [çazağ] “yaya”, сарыҕ [sarığ] “sarı” vb.

/ñ/ ünsüzü

Genizsil ve ötümlü bir küçükdil ünsüzü olan /ñ/’nin çıkarılışında yumuşak damağın dilin arka kısmına inmesi ile bir engel oluşturulur. Dil iyice geriye gider. Yumuşak damak dilin arka kısmına iyice inerek hava akımının ağız boşluğuna geçişini engeller. Hakas Türkçesinde bu ses sadece kelime içinde iki ünlü arasında, ötümlü ve selenli ünsüzlerin komşuluğunda ve kelime sonunda bulunur: тиңіс [tiñıs] “okyanus”, таһах [tañax] “tavuk”, чиңіс [çiñıs] “zafer”, аңчы [añcı] “avcı”, туһма [tuñma] “küçük kardeş”, таһма [tañma] “damga”, таһнас [tañnas] “şaşıрма, hayret”, хыһзыс [xiñzıs] “çığlık”, аһ [añ] “av, yabanî hayvan”, оһ [oñ] “sağ”, саһ [sañ] “çan”, тиһ [tiñ] “eşit”, тоһ [toñ] “don, donmuş”, , муһ [muñ] “bin”, тиреһ [tireñ] “derin” vb.